ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA SGRAFFITI-LOR DIN MORMÂNTUL ELENISTIC DE LA MANGALIA[1]

TUDOR PAPASIMA, VALERIU GEORGESCU

În anul 1993, spre vestul oraşului Mangalia, la o distanţă de cca. 2,5 km în afara acestuia, în partea stângă a şoselei care duce, acum ocolit, la Vama Veche, a fost dat la iveală, întâmplător, îndepărtându-se mantaua unui tumul, un mormânt elenistic cu cameră funerară şi **dromos** construite din blocuri de piatră[2]. Axa logitudinală a construcţiilor se afla pe direcţia NNV-SSE.

Camera funerară (CF) are o formă rectangulară iar interiorul ei este tencuit şi parţial acoperit cu vopsea roşie şi albastră-vineţie. Partea vopsită a fost mai întâi liniată atât orizontal, cât şi vertical, inciziile închipuind, probabil fals (adică necorespunzând cu adevăratele rosturi) „rosturile" pietrelor care o compun. Referindu-ne la cele patru şiruri de „blocuri" colorate, să mai notăm că „rosturile" verticale ale rândurilor patru (de sus în jos) şi doi cad pe aceeaşi linie, o situaţie similară înregistrându-se şi la rândurile trei şi unu. Faţă de planul peretelui, rândul patru iese puţin în afară. „Blocurile" dreptunghiulare care intră în componenţa sa sunt vopsite diferit, alternând unul roşu cu unul albastru-vineţiu. Următorul rând este monocolor (albastru-vineţiu). Bicoloritul alternant îl reîntâlnim un rând mai încolo; aici s-a mai observat că „blocurile" vopsite în roşu, iniţial, pare-se, că fuseseră acoperite cu vopsea albastră-vineţie.

Este momentul să notăm că pe un „bloc" roşu aflat în rândul patru al peretelui din fund al lui CF au fost zgâriate de două ori câte două triunghiuri cu bazele trasate vertical şi unite la vârf şi o hrismă (pl. III, 3).

Dromos-ul(D) mormântului mangaliot are două faze care se diferenţiază net; una, ne înfăţişează un culoar cu boltă semicilindrică (D1), cealaltă, care s-a construit în prelungirea lui D 1, are forma unui culoar cu un acoperământ în dublă pantă (D 2). D 1 are interiorul acoperit cu aceeaşi tencuială întâlnită la CF (cu care de altfel se leagă), în vreme ce pereţii dinăuntru al lui D 2 ne prezintă suprafaţa frustă a pietrei.

Pe ambii pereţi ai lui D 1, pe tencuiala compactă, dură, au fost zgâriate cu ajutorul unui vârf ascuţit, într-o epocă ulterioară construirii mormântului (şi anume în feudalismul timpuriu, sec. X-XI), o serie de semne şi reprezentări asupra cărora însă vom zăbovi ceva mai încolo. Acum să mai spunem că pe peretele din dreapta intrării în mormânt, în D 1, prin îndepărtarea unui colţ al unui bloc de piatră, între acesta şi blocurile din jur s-a creat o cavitate triunghiulară în care se aşeza un obiect de iluminat (opaiţ) fapt indicat

1. Prezentele însemnări au fost predate redacţiei revistei „Pontica" la începutul lunii martie, 1996. Ele, într-o primă elaborare, au constituit deja obiectul unei comunicări la sesiunea: „De la credinţele politeiste la monoteismul creştin în spaţiul Dunării de Jos", Constanţa, 9-11 noiembrie, 1995. O semnalare a **sgraffiti**-lor a avut loc însă la cea de a XXVIII-a Sesiune naţională de rapoarte arheologice, campania 1993, Satu Mare, 12-15 mai, 1994. Regretabil este că în **Cronica cercetărilor arheologice. Campania 1993** editată cu acest prilej, din colectivul care a participat la săpături în acest punct al şantierului Mangalia (p. 39), a fost omis numele lui T. Papasima.

2. La săpăturile din toamna anului 1993 au mai luat parte alături de specialiştii Muzeului mangaliot, E. Safta de la Muzeul Naţional de Istorie (Bucureşti) şi T. Papasima. Notele de faţă se întemeiază doar pe observaţiile lui T. Papasima înregistrate în perioadele 7-14 septembrie şi 12-21 octombrie 1993 când acesta a fost prezent la investigaţii. Deoarece dimensiunile elementelor componente ale obiectivului sunt susceptibile de unele modificări, ele nu au fost consemnate aici. Acestea îşi vor găsi locul firesc într-un studiu mai dezvoltat asupra mormântului pe care îl aşteptăm din partea cercetătorului Valeriu Georgescu.

nouă de urmele de afumătură ce se observă aici, deasupra.

Blocurile de la CF şi D 1, după cum se poate vedea pe alocuri în exterior, sunt prinse între ele cu crampoane de lemn şi plumb.

În spatele lui CF e amplasată o construcţie cu plan dreptunghiular („T") a cărei semnificaţie n-a fost deocamdată deslușită, ridicată din pietre de carieră de dimensiuni variate asupra cărora omul pare a nu fi intervenit aproape deloc; singura contribuţie de natură antropică este doar dăltuirea verticală la colţurile exterioare, pe toată înălţimea în prezent vizibilă a construcţiei, a unei muchii în unghi drept. Blocurile utilizate sunt aşezate orizontal în şiruri. Straniu e că în interiorul lui „T", care aduce cu un turn, nu se află un spaţiu liber, ci o umplutură de pietre, depusă, se pare, simultan cu ridicarea „zidurilor".

Materialul de construcţie al mormântului provine probabil din aceeaşi sursă din care îşi făcea aprovizionarea oraşul Callatis, adică din pereţii abrupţi ai lacului Limanu. Aici se află calcaruri lumaşelice şi oolitice sarmaţiene de culoare alb-gălbuie, deseori amestecate cu formaţiuni marnoase[3].

După cum arătam ceva mai sus, pe pereţii lui D 1 se află mai multe **sgraffiti**[4]. Reprezentările cuprind stegari, pedeştri sau călări (pl. I, 1-3) şi diferite animale, identificate, evident, cu multă probabilitate astfel: capre (pl. II, 1, 3-4), cerbi (pl. I, 4-5), un canid (câine sau lup) cu capul plecat (pl. II, 2), un mistreţ (pl. II, 5) şi pare-se, un animal decapitat (pl. I, 6). Se remarcă un animal care după forma coarnelor ar putea fi cerbul european însă deoarece acesta este însoţit de o figură umană (fapt ce ar constitui o dovadă de semidomesticire) probabil în acest caz ne aflăm în faţa unei reprezentări a cerbului lopătar (pl. II, 6)[5]. Foarte interesante sunt reprezentările de corăbii (pl. II, 7-8, pl. III, 1) dintre care una poartă parcă, inabil realizate, două personaje umane (pl. III, 1). Finalmente iată şi câteva semne şi simboluri: un desen cu aspect monogramatic (pl. III, 2), o figură cvasirombică care înscrie un semn cruciform (pl. III, 4) şi două pentagrame (pl. III, 5-6).

Reprezentări asemănătoare celor din mormântul elenistic callatian mai întâlnim atât în Dobrogea, cât şi în afara limitelor ei teritoriale.

În Dobrogea, la bisericuţele rupestre şi cariera de cretă de la Basarabi, jud. Constanţa (care au fost datate de cercetători fie în a doua jumătate a secolului al X-lea, fie la sfârşitul acestui veac-începutul veacului următor, fie, chiar, la finele secolului al IX-lea-începutul secolului al X-lea[6]) apar cai, cu sau fără călăreţi, diferite animale, corăbii, variate semne şi simboluri[7]. Unele din reprezentările de mai sus le găsim şi la Aliman, jud. Constanţa, într-o carieră de unde a fost exploatată piatră, probabil în ultimele decenii ale veacului al X-lea[8], în legătură cu revenirea bizantinilor la Dunăre şi reconstituirea de către aceştia a vechiului **limes** danubian; **limes**-ul se năruise în împrejurări dramatice care au pus capăt antichităţii romano-bizantine dobrogene.

Relativ la spaţiul extraromânesc semnalăm prezenţa cerbului şi mistreţului, a corăbiei şi pentagramei între **sgraffiti**-le medievale de la Preslav şi Pliska (Bulgaria)[9]. Călăreţi, pentagrama, figura compusă din două triunghiuri unite la vârfuri şi rombul având colţurile legate prin intermediul a două linii drepte care se întretaie în cruce, apar în două dintre cele cinci biserici rupestre care se înşiruie, alături şi de opt chilii monahale, de-a lungul albiei secate a pârâului Kanaghiol, între localităţile Tar Asen şi Alfatar (raionul Silistra, Bulgaria). Acest complex de monumente de cult a fost datat prin intermediul ceramicii dată la iveală lângă două dintre biserici, în secolele IX-X[10].

Reprezentările animaliere, caii cu sau fără călăreţi, în epoca feudală timpurie se întâlnesc în mediul

3. A. Rădulescu, Pontica, 5, 1972, p. 183.

4. Am inclus în această categorie şi o corabie trasată cu negru pe peretele din dreapta intrării în mormânt, în D 1 deoarece vopseaua pare a fi fost întinsă pe un contur iniţial zgâriat.

Referitor la termenul de **sgraffito** v. P. Diaconu, S. Baraschi, **Păcuiul lui Soare, II. Aşezarea medievală (secolele XIII-XV)**, Buc., 1977, p. 68, n. 6.

5. Identificările aparţin aproape în exclusivitate Luminiţei Bejenaru de la Facultatea de Biologie a Universităţii ieşene, căreia îi adresăm mulţumirile noastre şi cu acest prilej.

6. P. Diaconu, Revdelst, 33, 1980, 4, p. 767.

7. I. Barnea, St. Ştefănescu, **Din istoria Dobrogei, III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos**, Buc., 1971, p. 180-233, pass.

8. T. Papasima, C. Chera, **Sgraffiti feudale timpurii la Aliman (jud. Constanţa)**, comunicare prezentată la sesiunea: „Cercetări arheologice în Câmpia Română", Slobozia, 16-18 noiembrie, 1995.

9. D. Ovčarov, **Graffiti medievaux de Pliska et de Preslav (communication préalable)**, în **Culture et art en Bulgarie médievale (VIIIe-XIVe s.)**, Sofia, 1979, p. 48-64.

10. Gh. Atanasov, Izvestija-Varna, 20 (35), 1984, p. 98.

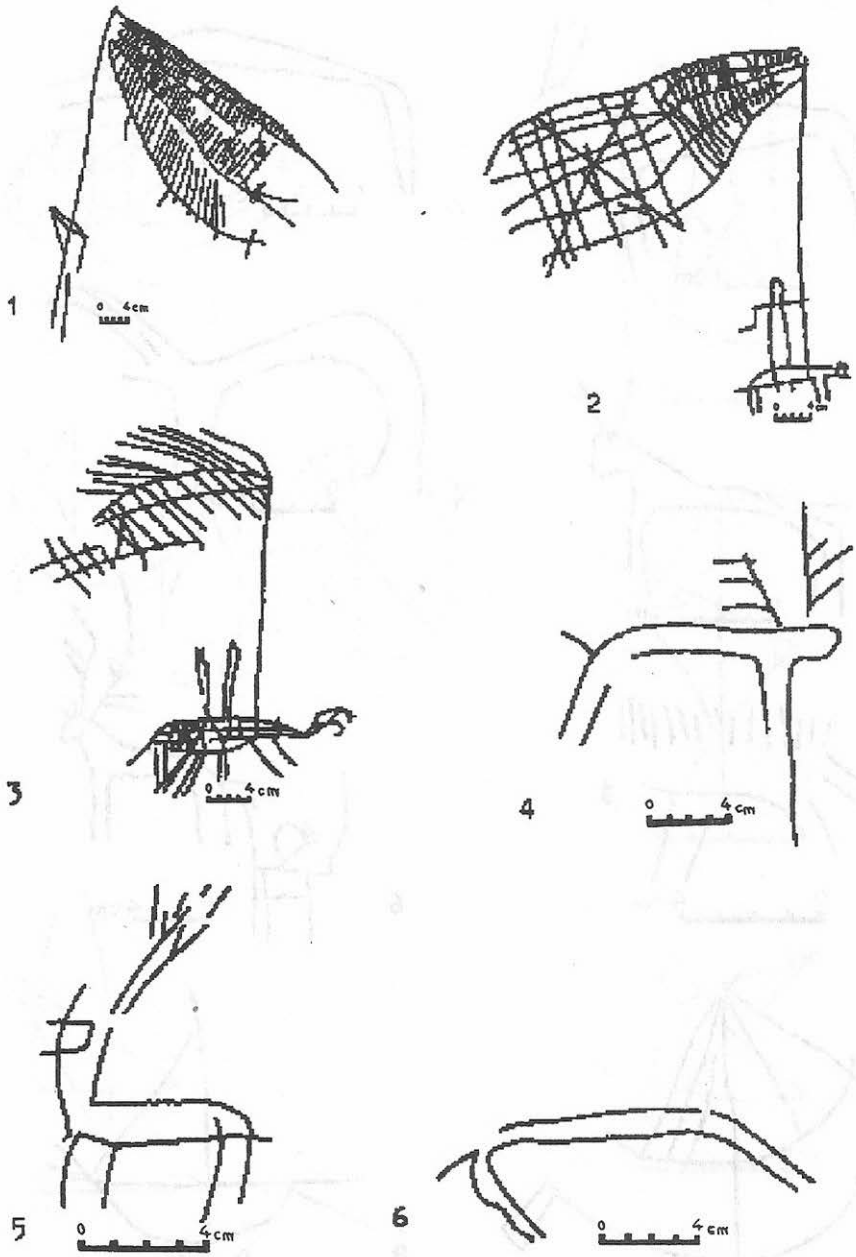

PLANȘA I

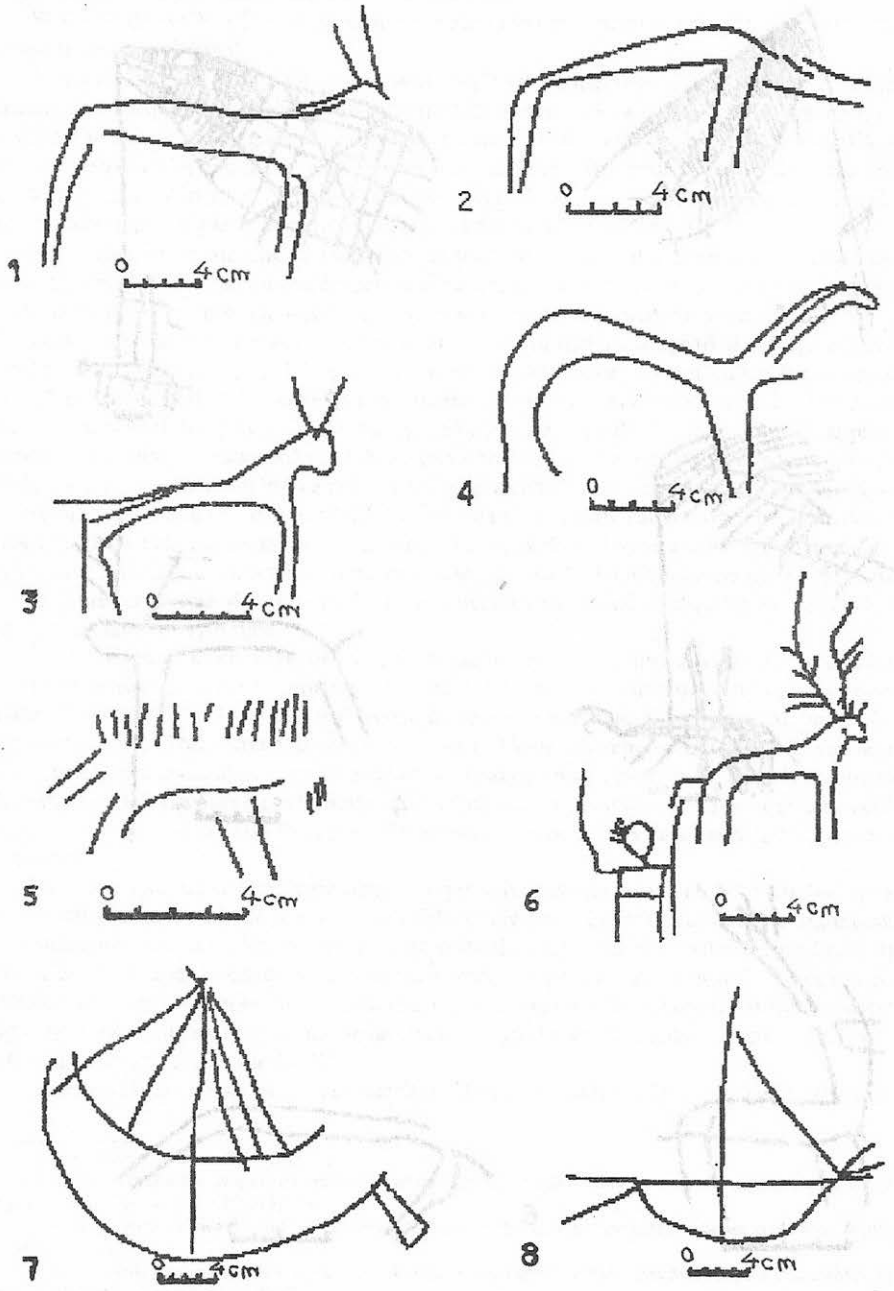

PLANŞA II

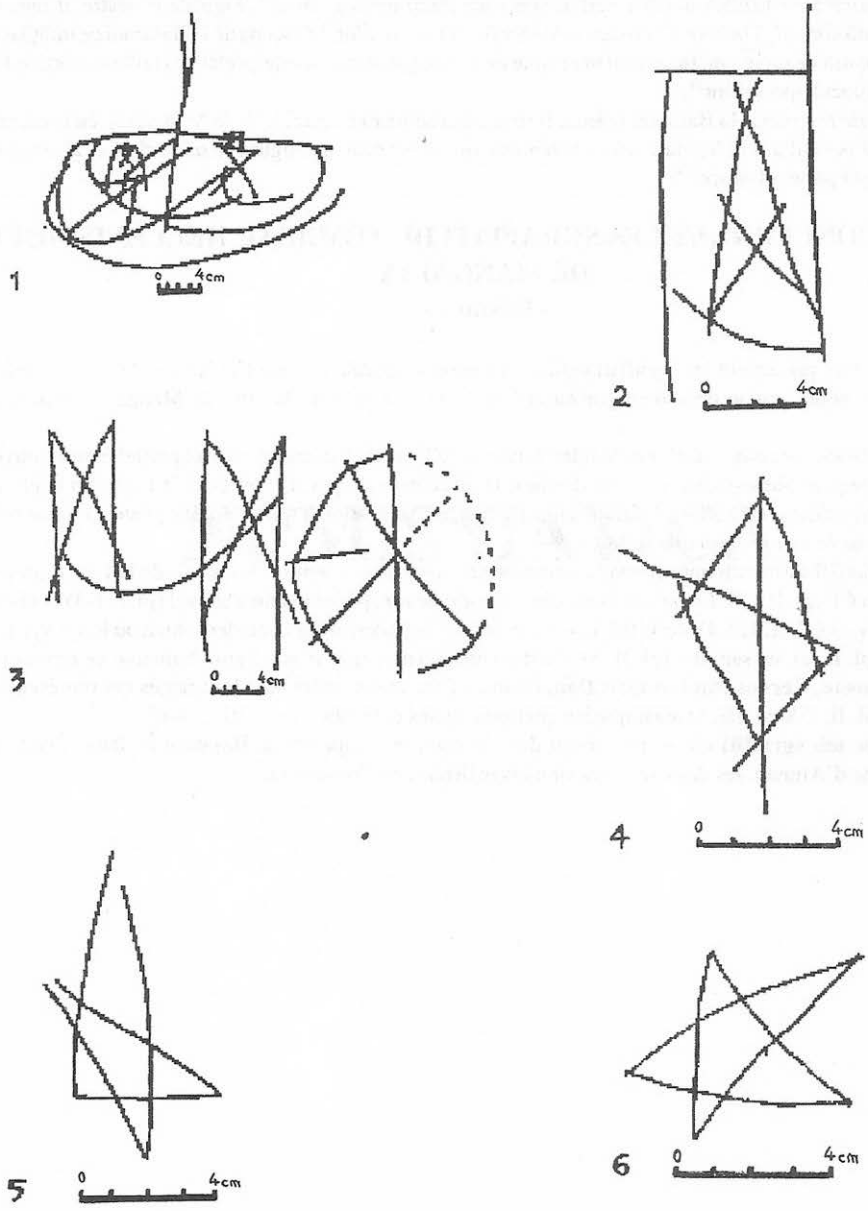

PLANȘA III

romanității orientale ca reflex al unor tradiții specifice lumii romane târzii[11]. Figurile ecvestre ar putea fi puse în legătură și cu Sf. Theodor Tiron care este socotit patron al cailor[12]. O scenă de la Basarabi ce înfățișează o cruce suprapusă de un iepure în centrul unei suite de cai alergând, a fost interpretată ca redând martiriul lui Hristos în mijlocul apostolilor[13].

Corăbiile reproduse la Basarabi (cărora li se adaugă acum exemplarele de la Mangalia), ca și cele din Bulgaria, este posibil a fi în legătură ori cu bizantinii, ori cu normanzii, singurii în măsură să străbată apele mării în această parte a Europei[14].

NOTES CONCERNANT LES SGRAFFITI DU TOMBEAU HELLÉNISTIQUE DE MANGALIA

- Résumé -

Les auteurs présentent les **sgraffiti** réalisés à l'époque féodale récente (X^e-XIe siècle) sur les parois d'un tombeau hellénistique découvert par hasard én 1993 tout près de la ville de Mangalia (départ. de Constantza).

Le tombeau este composé d'une chambre funéraire, CF (ayant l'intérieur crépi et partiellement couvert de peinture rouge et bleue-violaceé) et un **dromos**, D, avec deux étapes, D 1 et D 2; D 1 este un couloir à voûte demi-cylindrique et D 2 (qui continue D 1) a la forme d'un couloir à toit en double pente. D 1 este relié à CF et présente le même crépi que celle-ci.

Les **sgraffiti** susmentionnées apparaissent à peu près exclusivement sur les parois de D 1, sauf un seul réalise dans la CF (pl. III, 3). Ils reproduisent des porte-drapeaux, pédestres ou à cheval (pl. I, 1-3) et divers animaux: chèvres (pl. II, 1, 3-4), cerfs (pl. I, 4-5), un animal appartenant aux canidés (chien ou loup) ayant la tête baissée (pl. II, 2), un sanglier (pl. II, 5). Un des cerfs accompagné d'une figure humaine ne représente pas, probablement, **Cervus elaphus** mais **Dama dama**. Très intéressantes sont les images qui représentent des navires (pl. II, 7-8, pl. III, 1) ainsi que les quelques signes et symboles (pl. III, 2, 4-6).

Il y a de tels **sgraffiti** qui se retrouvent dans le complexe rupestre de Basarabi et dans la carrière féodale récente d'Aliman, les deux se trouvant dans le départ. de Constantza.

11. P. Diaconu, RevdeIst, 30, 1977, 10, p. 1899.
12. Idem, Cultură și civilizatie la Dunărea de jos, 13-14, 1995, p. 325.
13. Ibidem.
14. Idem, RevdeIst, 33, 1980, 4, p. 768.